Patri Fidiel u prietka tal-1813 f'ġieħ San Publiju

Reno Fenech

Jekk tfittex il-manuskritt 386 tal-Arkivju tal-Katidral tal-Imdina (AKM) għandek issib erba' prietki bil-Malti, ilkoll ta' tmiem is-seklu tmintax. Huma miktubin b'mod pulit fuq folji ta' daqs ftit iżgħar minn A5. Magħhom hemm seba' prietki oħrajn bit-Taljan mill-istess id fuq folji ikbar. L-ismijiet tal-prietki huma kollha bit-Taljan u kollha jisimhom "Discorso", għajr l-iqsar waħda li hi "Discorsetto"; f'waħda minnhom jagħmel referenza diretta li dak li qed jgħid huwa diskors, jiġifieri taħdita.[1]

Il-prietki bil-Malti huma dwar ġrajjiet diversi fosthom fuq il-kwaranturi (erbgħin siegħa ta' devozzjoni) li għamlu l-baħħara qabel ma siefru fl-1791 u prietka tal-Milied tal-1797. Fl-1969 kien deher tagħrif żgħir dwar dawn l-erba' prietki.[2] Fl-2006 l-prietka fuq il-baħħara ġiet traskritta[3] u xi tliet snin qabel dehret ippubblikata bl-ortografija moderna minħabba s-siwi ekstralingwistiku tagħha.[4]

Għad illi m'hemmx l-isem ta' min kitibhom, fit-tmiem tal-prietka tal-Milied hemm imniżżel li kienet ikkupjata mill-Kanonku "Tonna" ta' Birkirkara.[5] Evidenzi interni fil-fatt juruna li kienu kkupjati. Ngħidu aħna, hemm bosta kelmiet ikkupjati ħażin fosthom f. 5 *taħlu* (taħslu), f. 8 *Imseicha* (imsejkna), f. 15 *micghu* (miegħu), f. 23 *ununri* (unuri) u f. 24 *bniem* (bniedem).

F'żewġ prietki bit-Taljan jidher il-kunjom "Stivala" miktub fil-qiegħ imma ma jgħinniex naslu għalih.[6]

Prietki tal-istess awtur f'żewġ arkivji

Meta kont qed infittex fil-kollezzjoni privata tat-tabib Ġużè Galea,[7] fost il-prietki tas-seklu dsatax l-ewwel tlieta u għoxrin prietki nnumerati ntisġu bejn l-1808 u l-1823 u huma lkoll mill-istess id għajr il-ħmistax-il waħda. Kollha huma bit-Taljan għajr ħamsa minnhom li huma bil-Malti u mill-kalligrafija jaqblu għal kollox ma' dawk tal-Imdina.[8]

Il-prietki fl-arkivju privat jikkumplimentaw dawk tal-Imdina u mill-manuskritti misjuba nafu żgur li l-predikatur ippritka bejn l-1791 u l-1823. Għad illi fl-ebda prietka m'hemm indikat isem min nisiġhom, fil-bidu tagħhom u fi tmiemhom hemm imniżżlin dati u mkejjen preċiżi ta' meta u fejn saru ħafna minnhom. Ma kinitx ħaġa faċli nsib min kien il-predikatur. Biex insir naf isem il-predikatur fittixt f'wieħed mill-volumi tal-*Conti* tal-Arkivju Parrokkjali tal-Isla u b'xorti tajba sibt li fis-27 ta' Ottubru 1791 "*il terzo Panegirico fatto dal P. Fidele Capuccino*".[9] Din hija l-istess data ta' meta sar id-"Discorso per li Naviganti" li huwa l-eqdem paniġierku bil-Malti li waslilna tal-predikatur kabuċċin Patri Fidiel (c.1762-1824).

Li Patri Fidiel huwa l-awtur tal-prietki tal-Imdina u tal-kollezzjoni tat-tabib Galea nerġgħu nikkonfermawh mir-riċerka tal-istoriku Patri Franġisku Azzopardi. Wara li nħasset theżżiża tal-art fit-2 ta' Marzu 1810,

> P. Fidiel kien ġie msejjaħ biex jipprietka fit-tieni ġurnata tat-tridu waqt l-Espożizzjoni Solenni tal-Ewkaristija fil-Knisja ta' S. Filippu, l-Isla. Iktar tard, fit-3 ta' Lulju 1810 reġa' pprietka fl-istess Knisja fit-tielet jum tat-tridu li kien sar f'ġieħ il-Madonna ta' Monte Allegro.[10]

Fost il-prietki fil-kollezzjoni tat-tabib Galea sibt: "*Discorso Della Madonna di Monte Allegro Recitato nella Chiesa di S. Filippo della Senglea nel terzo giorno del suo triduo li 3 Luglio 1810 cioè nel giorno dopo la festa della Visitazione della B. V. Titolare di detta Chiesa*".[11]

Patri Fidiel kien predikatur magħruf u mfittex ħafna. Dan jistgħu jixhduh xi prietki li waslulna minħabba li jittrattaw avvenimenti importanti u uniċi bħal, ngħidu aħna, meta ngħataw ħmistax-il jum indulġenza mill-Papa Piju VII fl-1817 u meta nġiebet relikwa ta' San Pawl f'Lulju tal-1818. Ġrajja importanti meta Patri Fidiel ippritka hija meta l-istatwa ta' San Publiju ddaħħlet għall-ewwel darba fil-knisja parrokkjali tal-Furjana fl-1813.

Min kien Patri Fidiel?

Sal-lum Patri Fidiel ftit li xejn inkiteb tagħrif dwaru[12] u l-aktar li jissemma huwa għal żewġ kurunelli li kkompona, *Duodecima* tal-Immakulata Kunċizzjoni[13] u Kurunella tal-Ispirtu s-Santu[14] li baqgħu jitkantaw għal għadd ta' snin. Il-manuskritt tad-*Duodecima* jinsab fil-kollezzjoni tal-familja Bonavita.[15] Fl-1822 Patri Fidiel kiteb ukoll poeżija satirika u bilingwi b'versi jalternaw bit-Taljan u bil-Malti lill-Abbati Luigi Rigord, Latinista li għex fi żmienu.[16]

Nafu li Patri Fidiel kien predikatur magħruf u mfittex ħafna hekk li pprietka fil-biċċa l-kbira tal-parroċċi f'Malta u Għawdex. Ngħidu aħna, prietka tal-Milied li ġġib is-sena 1797[17] jidher li saret erba' darbiet b'kollox: fl-1797 ixxandret Ħaż-Żabbar, San Pawl il-Belt u Ħal Qormi, u fl-1800 xxandret iż-Żejtun.[18] Ir-Rev. Leopoldo Fiteni fil-*Giornale Cattolico* jistqarr illi Patri Fidiel kien iħabbatha mal-aqwa predikaturi ta' żmienu u jgħid li l-poplu kien imur bi ħġaru biex jisimgħu jipprietka.[19] Dun Francesco Caruana Dingli saħansitra jasal biex iqabblu mal-Ġiżwita Taljan Paolo Segneri għall-ħila tiegħu fl-ippritkar.[20] Aktarx li kien mill-Belt kif hemm imniżżel f'kitba taħt ritratt tiegħu,[21] għalkemm f'manuskritt hemm nota li kien mill-Isla.[22] Patri Fidiel kien lettur tat-teoloġija u l-Isqof Mattei kien għażlu Eżaminatur tal-Kleru.[23] Bejn l-1818 u l-1821 kien kustodju tal-Kabuċċini.[24] L-istoriku tal-Knisja Achille Ferris jiddeskrivi lil Patri Fidiel "*dotto teologo, oratore acclamatissimo, religioso ornato di pietà e di rare virtù*".[25]

Giovanni Azopardi fil-*Giornale* tiegħu jsemmi li fi żmien l-imblokk, il-mexxejja Franċiżi kienu bagħtu lil Patri Fidiel "*cappuccino molto amato, e rispettato da tutti gli abitanti di Malta*" jkellem lill-kapijiet tal-Maltin biex jistħarreġ il-kawża tar-rivoluzzjoni u jsir jaf xi jridu l-Maltin mill-Franċiżi.[26] Patri Fidiel aċċetta li jmur imma l-Maltin żammew iebes, ħasbuh traditur, arrestawh u l-mexxejja tagħhom żammewh għal xi żmien fl-"*ufficcio dei giurati*", l-Imdina biex ma jibqax jiġi mgħajjar. L-istoriku Ġan Anton Vassallo jsemmi wkoll li Patri Fidiel kien wieħed minn erba' medjaturi Maltin li marru jiltaqgħu mal-Maltin fis-7 ta' Settembru 1798.[27] Hawn għandna xhieda importanti li Patri Fidiel kien irrispettat u miġjub saħansitra mill-ħakkiem barrani hekk li rah 'medjatur'. Dan juri li kien magħruf ħafna.

Uħud mill-prietki li jinsabu fil-kollezzjoni privata tat-tabib Galea kienu xxandru l-Furjana u ħafna drabi l-predikatur jirreferi għall-kunvent tal-Furjana bħala "*nostro Convento*",[28] xhieda oħra li kien Kabuċċin tal-Furjana. Patri Fidiel miet fl-istess kunvent fid-29 ta' Ġunju 1824 ta' 62 sena. Bis-saħħa tal-għadd

imdaqqas ta' prietki li waslulna ta' Patri Fidiel, nistgħu ngħidu li kien wieħed mill-Maltin eruditi bikrin għax kiteb testi ta' proża sħaħ bil-Malti.

Il-prietka fuq l-istatwa ta' San Publiju[29]

Din il-prietka hija l-eqdem waħda mill-ħames prietki bil-Malti li jinsabu fil-kollezzjoni li ħalla t-tabib Ġużè Galea. Għandha importanza kbira għax tagħtina tagħrif storiku ġdid fuq l-istatwa ta' San Publiju. Bis-saħħa ta' din il-prietka nafu l-jum u s-sena eżatti ta' meta l-istatwa ta' San Publiju ddaħħlet fil-knisja u mnejn inġiebet. Għal bosta snin kien hemm id-dubji u ħafna qagħdu fuq ix-xhieda tan-nies li għexu dak iż-żmien bla ma taw tagħrif preċiż.[30] Patri Fidiel xandarha dakinhar li l-istatwa ta' San Publiju ddaħħlet għall-ewwel darba fil-knisja tal-Furjana.[31] Kien il-Ħadd 17 ta' Jannar 1813 u aktarx li saret filgħaxija għax jgħid "Hekk stħajjiltni llejla..." Jiftaħ il-prietka billi jistaqsi żewġ mistoqsijiet rettoriċi lil San Publiju. Jgħid li għal dan l-avveniment il-miġemgħa Furjaniża ħolqot atmosfera ta' ferħ kbir. Għal darbtejn jistqarr li ra l-istatwa tinġieb mill-Belt. Il-predikatur jgħid li għal bosta drabi ra l-istatwa ta' San Pawl tiddaħħal f'dik il-knisja imma qatt ma ra dak il-hena fil-miġemgħa daqs dakinhar li nġiebet l-istatwa ta' San Publiju. Lejn tmiem il-prietka Patri Fidiel jagħmel appell lill-poplu tal-Furjana biex ikun ġeneruż u jagħti ftit "elemożina" għax l-istatwa għadha "mhix totalment mifdija". Jagħlaq il-prietka b'talba lil San Publiju.

Fil-prietka nistgħu naraw għadd ta' xejriet interessanti tal-Malti.[32] L-aktar ħaġa li tolqotlek għajnejk minnufih hija l-użu tal-forma "Furjana". Din hija l-eqdem għamla bil-Malti ta' dan il-lokal li nstabet miktuba s'issa. Fil-prietka tidher erba' darbiet b'kollox: f. 1r "o gimiġa tal Furiana", "geua il Furiana", f. 1v "U ġalec ifraħ o Furiana bedina il migia" u f. 2r "o Populu tal Furiana". Hawn għandna xhieda miktuba li l-forma li tingħad fit-taħdit ilha mill-inqas mitejn sena. Patri Fidiel f'din il-ġrajja unika ħass li għandu dejjem juża l-għamla Maltija "Furjana" minflok dik barranija "Floriana".

L-ortografija li tintuża fil-prietka hija mibnija fuq dik Taljana, bħal fil-kelmiet *maduarec* (madwarek), *isciorta* (ix-xorta), *famiglia* (familja). Interessanti li meta jkollna l-għanqud tal-konsonanti "qs" juża l-grafema mil-Latin *x*: *daxtant* (daqstant), *daxchem* (daqskemm). Il-kopista kiteb kif kien jisma' għax, ngħidu aħna, il-konsonanti mleħħnin tat-tarf jiktibhom imniffsin. Eż. *ninsap* (ninsab), *calp* (qalb), *culħat* (kulħadd). Hekk ukoll jikteb il-konsonanti mleħħnin li jaħbtu ma' waħda mniffsa bħal *tipca* (tibqa') u *pħalma* (bħalma).

Fil-prietka ninnotaw li jikteb fonemi li ma jitlissnux fil-Malti tal-lum, xhieda li dak iż-żmien kienu għadhom jinstemgħu. L-"għ" jiktibha bil-grafema *ġ* bħal *inġit* (ingħid), *tiġac* (tiegħek) u *ġuda* (għuda). Il-fonema /h/ jiktibha bil-grafema *ħ*: *iggibuħa* (iġġibuha), *deħret* u *ħena*, imma ġieli jħalliha barra: *iscduli* (jixhduli) u *ġanda* (għandha). Dawn iż-żewġ eżempji juru li setgħet bdiet tintilef.

Jekk nagħtu daqqa t'għajn lejn il-lessiku fil-prietka, għandna nintebħu bil-kotra ta' kliem ta' nisel Rumanz. Ngħidu aħna, insibu nomi bħal *condizioni* u *consolazioni* u verbi bħal *tissollennizzalu*, *tifformalu*, *irracmandalhom* u *niffrastorna*.

Fi prietka ta' mitejn sena ilu nistennew li nsibu kliem li hu qadim waqt li kliem ieħor kellu għamla differenti milli għandu llum. Fost il-lessiku arkajk insibu *hemm* meta jirreferi għan-niket, *niscieġlu* (nixxiegħlu) li tfisser nifirħu u *nispiedi* li tfisser nispiċċa. Mil-lessiku li bidel surtu nsibu *drabiet* li llum tingħad 'drabi' jew 'darbiet', u n-nomi *divrenzja* u *ġmiegħa* li llum aktarx jingħadu l-forom 'differenza' u 'ġemgħa'. Jagħti l-forom twal tal-pronomi dimostrattivi bħal *edauna* u *edina* għal 'dawna' u 'dina', u l-avverb *immela* għal 'mela'. Insibu l-frażi mit-Taljan *qualsivoglia* li ma daħlitx fil-Malti. Din tfisser kull.

Fil-prietka nsibu espressjonijiet mill-isbaħ li juruna li Patri Fidiel kien predikatur tajjeb. Fosthom hemm "ikun dana arbulat quddiem għajnejna" u "b'għajn ħanina ħarist lejna". Juża l-espressjoni "iġġibuha f'lokha" meta jgħid li l-istatwa ta' San Publiju ser titqiegħed f'postha. Jagħti wkoll il-frażi *fil-batal* fis-sentenza "dana l-ferħ jirnexxi fil-batal" li tfisser għalxejn. Illum għadha tingħad fit-tieni kmandament "la ssemmix l-isem t'Alla fil-batal," xhieda li hija għamla miruta.[33] Jintużaw xi kalki maqlubin b'mod dirett mit-Taljan bħal *in cumpannia ta* (< *in compagnia di*) li fit-taħdit aktar tingħad 'flimkien ma'' u l-avverb *allura* li fis-sentenza "x'divrenzja nilmaħ bejn is-sentimenti li dehru fikom allura milli jidhru llejla" għandu t-tifsira Taljana ta' 'dak iż-żmien'. Tul il-prietka hemm l-użu tal-asindeto bħal fis-sentenza "Il-ferħ, il-hena, id-daqq, il-konsolazzjoni".

Noti

1 Arkivju tal-Katidral tal-Imdina [AKM], Ms. 386, f. 11v.

2 J. J. Camilleri, "Eku mis-Seklu Tmintax: Prietki tas-Snin 1791-1815", *Il-Polz,* 11 (Settembru 1969) 18-19.

3 Olvin Vella, *L-Għejun tal-Istorja tal-Ilsien Malti*, teżi tal-M.A. (l-Università ta' Malta, 2006) 222-30.

4 Joseph Muscat, *Il-Kwadri Ex-Voto Marittimi Maltin* (Pietà: PIN, 2003) 232-40.

5 AKM, Ms. 386, f. 26.

6 AKM, Ms. 386, ff. 20v u 34v.

7 Inrodd ħajr lis-Sinjura Marguerite Herrera, bint it-tabib Galea, li tatni aċċess għall-kollezzjoni privata.

8 Għal-lista sħiħa tal-prietki f'dawn iż-żewġ arkivji, ara Reno Fenech, *Prietki Qodma bil-Malti*, teżi tal-M.A. (l-Università ta' Malta, 2009) 238-44.

9 Arkivju Parrokkjali tal-Isla, CF2.13, p. 263.

10 Franġisk Azzopardi, *Padre Fedele da Valletta, OFM Cap: 1762c-1824 – Predikatur, Letterat u Poeta* (Malta, 1987) 7.

11 Fl-arkivju hija r-raba' prietka nnumerata.

12 Ngħidu aħna, Robert Mifsud Bonnici fid-*Dizzjunarju Bijo-Bibljografiku Nazzjonali* (Malta, 1960) 208 jagħti tagħrifa żgħira ħafna dwaru.

13 Oliver Friggieri, *Il-Ktieb tal-Poeżija Maltija,* I (Valletta: Klabb Kotba Maltin, 1987) 54-55.

14 Ġużè Cassar Pullicino, *Il-Kitba bil-Malti sal-1870* (Pietà: PIN, 2001) 111-12.

15 David R. Marshall u Roger Vella Bonavita, "Four Anonymous Maltese Poems", *Journal of Maltese Studies*, 10 (1975) 89.

16 Azzopardi 5-6 u Giovanni Bonello, "Feasting and Fasting at the Time of the Knights," *Histories of Malta*, I (Valletta: Fondazzjoni Patrimonju Malti, 2000) 135.

17 AKM, Ms. 386, ff. 22r-26.

18 Il-fatt li Patri Fidiel kien jipprietka f'għadd ta' postijiet nistgħu nikkonfermawh ukoll bil-prietka bit-Taljan *Predica Per il Ringraziamento della Peste*. Nota fit-tmiem tgħid li saret f'seba' parroċċi: "*Fatta in Birchircara – l'esord. Asaele 1814. Nella Colleg: di S. Paolo 1814. Nelle mis: del Naxar: 1814. Nelle miss: di Cas. Zebbuc. 1814. l'esordo il Pop. di Israele. Nella miss. del Rabbato 1814. l'esord: Asaele. Nelle mis: del Siggieui 1814. L'esor. La peste di Davidde. Nelle mis: del Zabbar 1814. L'esor: il Cieco di Gerico*".

19 Leopoldo Fiteni, *Giornale Cattolico* (Malta, 1841) 362.

20 Francesco Caruana Dingli, *Galleria Maltese*, BNM, Lib. Ms. 1142, n. 552.

21 Azzopardi 6.

22 Azzopardi 7 nota 24, għad illi l-awtur jgħid li hi mniżżla "bi żball".

23 Caruana Dingli n. 552.

24 Il-prietka tal-1819 'Discorso Per l'Apertura della Visita dei Religiosi custodiali', patri Fidiel jiftaħha billi jistqarr kif ħassu meta laħaq kustodju: "*Gran giorno fù per me quello delli 24 Aprile dell'anno scorso [1818]... Giorno in cui contro qualche mio merito viddi posto nel primo luogo della Custodia ed assegnato come capo per governarla*".

25 Achille Ferris, *Descrizione Storica delle Chiese di Malta e Gozo* (Malta, 1866) 699.

26 Giovanni Azopardi, *Giornale della presa di Malta e Gozo* (Malta, 1836) 99.

27 Giovanni Antonio Vassallo, *Storia di Malta* (Malta, 1854) 772-773.

28 Hekk jgħid fil-prietki nnumerati 5, 8 u 10 li lkoll xandarhom il-Furjana.

29 It-traskrizzjoni tagħha dehret f'Fenech, "Il-Prietki Bikrin: Għajn ewlenija għall-istorja tal-Malti," *Il-Malti*, LXXXII (2011) 64-67.

30 Ara Friggieri, *Żewġ Artisti fil-Furjana: Vincenzo Dimech u Vincenzo Bugeja* (Furjana: Kunsill Lokali Floriana, 1997) 15-17.

31 Il-prietka hi nnumerata 6 u tinsab fil-kollezzjoni privata tat-tabib Ġużè Galea.

32 Għal stħarriġ lingwistiku aktar fil-fond tal-Malti li nsibu fil-prietki ta' Patri Fidiel ara Fenech, *Prietki Qodma bil-Malti* 244-57.

33 L-eqdem referenza tinsab fl-ewwel katekiżmu bil-Malti "La tahhlef b'isem Allà fil batal". Ara Franciscu Wzzino, *Tagħlim Nisrani* (Ruma: Generoso Salomoni, 1752) 49.